

EXPEDITIO

Centar za održivi prostorni razvoj
Pošt. fah 85, 85330 Kotor, Crna Gora
t. 032 302 520; f. 032 302 521
office@expeditio.org | www.expeditio.org

reg. broj: P-30-16
21. mart 2016.
mjesto: Kotor

Poštovani,

U prilogu Vam dostavljamo komentare, mišljenja, primjedbe i sugestije na Nacrt NACIONALNOG PROGRAMA RAZVOJA KULTURE 2016-2020.

Želimo na početku da vam sugerišemo da bi o ovako važnim procesima, kao što su javne konsultacije o bitnim strateškim dokumentima, osim objavljivanja na veb sajtu Ministarstva i dnevnim novinama, bilo važno da uputite zainteresovanim stranama informaciju o procesu i putem e-maila. U prilogu vam dostavljamo našu bazu podataka o akterima nezavisne kulturne scene, a znamo takođe i da kolege Ana Savjak i Boris Abramović imaju obimnu bazu kontakata kulturnih aktera (preko koje nas redovno informišu o bitnim dešavanjima, naročito vezano za EU i međunarodne konkurse). I u pripremi ove javne rasprave bilo bi veoma korisno da su se i ove liste iskoristile za širenje informacije o početku javne rasprave.

Želimo da vam dodatno sugerišemo da bi proces kreiranja ovako važnog strateškog dokumenta trebalo da bude **participativniji**, tj. da podrazumijeva i javne sastanke, okrugle stolove, tribine, pa čak i individualne intervjuje, na kojima bi se okupile i saslušale pojedine ciljne grupe (u našem slučaju - akteri NEZAVISNE SCENE, koji su u potpunosti zanemareni u Nacrtu). Participativnije kreiran dokument povećao bi šanse da ga akteri dožive kao okvir za svoje djelovanje, a time bi se garantovale i bolje šanse za njegovu buduću implementaciju.

Napominjemo, takođe, da je u procesu izrada i **Nacionalne strategije održivog razvoja Crne Gore do 2030 (NSOR)**, sa kojim je Ministarstvo kulture upoznato (davalo je primjedbe na pomenuti dokument), ali je primjetno da ciljevi, mjere i podmjere koje su navedene u Nacrtu NSOR-a **NIJESU** uzete u obzir prilikom izrade NACRTA PROGRAMA RAZVOJA KULTURE. Imajući u vidu **hijerahiju ovih dokumenata**, Program razvoja kulture 2016-20. trebalo bi da bude usklađen sa NSOR-om, naročito imajući u vidu da je 17. 02. 2016. tim povodom održan poseban sastanak sa predstavnicima/cama Ministarstva kulture u Ministarstvu održivog razvoja i turizma (na zahtjev Ministarstva kulture). U nastavku ovog dokumenta (kao i prilogu e-maila) vam prosljeđujemo ciljeve, mjere i podmjere, kao i tekstualni dio iz Nacrta NSOR-a za koje smatramo da treba da budu uvršteni u Program razvoja kulture.

Zbog svega navedenog smatramo da bi Nacrt NACIONALNOG PROGRAMA RAZVOJA KULTURE 2016-2020. trebalo znatno unaprijediti, direktnije i kvalitetnije uključiti formalne i neformalne aktere, vodeći računa i o svim vrstama zastupljenosti (regionalne, rodne, strukovne, itd.) i tek nakon takvog procesa dorađeni Nacrt ponovo dati na javnu raspravu da bi se obezbijedila istinska participativnost i kvalitet ovog važnog strateškog dokumenta. Na

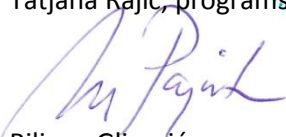
ovo se pozivamo upravo zbog značaja kulture Crne Gore za njen razvoj i multikulturalni identitet i smatramo da predloženi NACRT nije dorastao značaju ove teme.

Nadamo se da ćete naše sugestije i primjedbe shvatiti kao dobronamjerne i da ćete ih uvažiti.

S poštovanjem,

Za NVO Exeditio

Tatjana Rajić, programska menadžerka

Biljana Gligorić, programska menadžerka

Aleksandra Kapetanović, izvršna direktorica

PRIMJEDBE I SUGESTIJE NA NACRT NACIONALNOG PROGRAMA RAZVOJA KULTURE 2011-2016.

Ključne primjedbe se odnose na sljedeće:

- **FOKUS PROGRAMA RAZVOJA KULTURE PROŠIRITI NA DRUGE AKTERE U KULTURI MIMO JAVNOG SEKTORA**

Dok je u svim evropskim društvima plodna saradnja javnog, privatnog i civilnog sektora u kulturi osnovna pretpostavka uspješne kulturne politike, Program razvoja kulture Crne Gore 2016-2020. je u cjelini fokusiran na javni kulturni sektor (kulturne institucije), gotovo u potpunosti zanemarijući sve druge aktere u kulturi (kreativne industrije, nevladine organizacije u oblasti kulture, strukovna udruženja, kulturno-umjetnička društva, samostalne umjetnike/ce).

- **ZANEMARIVANJE RAZVOJA PUBLIKE**

Takođe, razvoj publike je potpuno zanemaren, a on predstavlja jedan od prioriteta svake kulturne politike i Programa Kreativna Evropa /Creative Europe/ specifično. Ako su tri osnovna cilja kulturne politike zaštita kulturnog nasljeđa, podrška savremenom stvaralaštvu i podsticanje kulturne participacije i razvoj publike, ovaj treći cilj je takođe potpuno odsutan u Programu razvoja kulture Crne Gore, od preambule u kojoj se ne pominje, i tokom čitavog teksta Nacrta.

- **NEDOSTAJE ANALIZA OSTVARENOSTI PROGRAMA RAZVOJA KULTURE 2010-15**

U uvodnom dijelu potpuno nedostaje realna i precizna analiza ostvarenosti Programa 2010 – 2015, a tamo gdje se pominju ostvareni rezultati koji su predviđeni prethodnim Programom razvoja kulture, ostaje se na potpuno načelnom nivou (sprovedene su institucionalne reforme reorganizacijom državnih ustanova kulture i formiranjem novih institucija u oblasti kulturne baštine (KOJIH?).... Zaživjeli su i novi modeli upravljanja i rukovođenja javnih ustanova (KOJIH?)....Uspostavljen je model strateškog i projektnog planiranja u kulturi (GDJE?), donošenjem razvojnih strategija, evaluacijom i analizom stanja u pojedinim oblastima kulture (U KOJIM OBLASTIMA?), realizacijom popisa nematerijalne baštine i sprovođenjem integralnog upravljanja kulturnom baštinom (GDJE?)...intenzivirana je međunarodna saradnja (S KIM?) i u kontinuitetu obezbjeđivana prezentacija crnogorske kulture na referentnim inostranim manifestacijama (KOJIM?).

- **NEDOSTAJE OZBILJNA ANALIZA STANJA U SVIM SEGMENTIMA KULTURE**

Takođe, nijednom od segmenata opštih ciljeva i posebnih ciljeva ne prethodi ozbiljna analiza stanja u ovim segmentima kulture, pa onda, pošto nema analize problema i prijetnji, kao ni snaga i šansi (SWOT, TOWS i PEST analiza), ne vidi se odakle proizilaze predložene mjere – one ne izgledaju kao odgovor na uočene probleme, prijetnje ili šanse, već kao nešto što je nekome (a ne zna se zašto) palo na pamet. Tom utisku doprinosi i njihovo šablonsko ponavljanje na nekoliko mjesta u tekstu.

- **POTPUNO ODSUSTVO NEZAVISNE KULTURNE SCENE/NVO-a KOJI DJELUJU U KULTURI**

Ključni nedostatak Predloga je potpuno odsustvo uvida o značaju civilnog sektora u kulturi i odsustvo nezavisne kulturne scene kao njegovog dijela i iz analize i iz predloga mjera. Što je najgore, Program ne prepoznaje ni faktičko učešće organizacija civilnog društva u kulturi Crne Gore, kao ni faktičke mjere podrške i pomoći državnih organa, posebno organa lokalne samouprave, ovim organizacijama.

Organizacije civilnog društva u kulturi, a posebno akteri nezavisne kulturne scene su najznačajniji nosioci inovativnih, eksperimentalnih, kritičkih kulturnih praksi; imaju ogromnu ulogu u razvoju kulture mladih; vrlo često predstavljaju glavne nosioce kulturnih aktivnosti manjinskih grupa, imaju veliki broj programa za osobe s invaliditetom; doprinose ravnomjernom regionalnom kulturnom razvoju u Crnoj Gori.

Ono što se takođe može dokumentovati jeste da je međunarodna saradnja organizacija civilnog sektora u kulturi Crne Gore intenzivnija od saradnje kulturnih institucija, kao i da su znanja vezana za konkurisanje kod međunarodnih fondova najprisutnija u civilnom sektoru. Ako se ovi potencijali ne prepoznaju, od toga će na gubitku biti cjelokupna kultura Crne Gore i svi njeni akteri, a ne samo organizacije nezavisne kulturne scene.

- **NEDOSTAJE DIO KOJI SE ODNOSI NA MEĐUSEKTORSKU SARADNJU U KULTURI**

Kao što u tekstu postoji dio posvećen međuresornoj saradnji (kulture, obrazovanja, turizma...), jednako tako bi moralo da postoji poglavlje koje se bavi međusektorskom saradnjom (odnosom javnog, privatnog i civilnog sektora u kulturi i modelima njihove saradnje – privatno-javnim partnerstvima i civilno-javnim partnerstvima u kulturi).

- **NEDOSTAJE AKCIONI PLAN I INDIKATORI MJERLJIVOSTI USPJEŠNOSTI**

I na kraju, ali ne najmanje bitno, u dijelu o monitoringu i evaluaciji, potpuno nedostaju indikatori na osnovu kojih će se mjeriti uspješnost ostvarivanja ovog programa. U oblasti monitoringa obično se prate četiri domena: monitoring rezultata, monitoring procesa, monitoring kontekta i monitoring uticaja, a prilikom evaluacije vrši se ocjena relevantnosti određenih programa i projekata, njihove efikasnosti, efektivnosti, održivosti i uticaja. Međutim, nijedna od ovih aktivnosti ne može biti sprovedena ukoliko nedostaju indikatori, odnosno ono šta se mjeri. Tako da i u tehničkom i u stručnom pogledu ovo predstavlja propust koji se mora korigovati.

Detaljnije sugestije navodimo u okviru razrade 3 teme za koje smatramo da su od naročite važnosti:

- **TEMA 1 – CIVILNI SEKTOR U KULTURI / NEZAVISNA KULTURNA SCENA**
- **TEMA 2 – IZMJENA ČL. 71 ZAKONA O KULTURI KOJIM ĆE SE NEVLADINIM ORGANIZACIJAMA OMOGUĆITI UČEŠĆE NA KONKURSIMA KOJE RASPISUJE MINISTARSTVO KULTURE CRNE GORE**
- **TEMA 3 – POVEZATI PROGRAM RAZVOJA KULTURE 2016-2020. I NACIONALNU STRATEGIJU ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030.**

TEMA 1 - CIVILNI SEKTOR U KULTURI / NEZAVISNA KULTURNA SCENA

Civilni sektor / nezavisna scena podrazumijeva nevladine organizacije koje djeluju u kulturi, strukovna udruženja, amaterska kulturno-umejetnička društva...

Čak i u mnogo razvijenijim zemljama od Crne Gore podrška kulturnom sektoru često se vidi kao trošak, a ne investicija. Međutim, odnos prema kulturi globalno se mijenja, i danas, u mnogim strateškim dokumentima, kultura je prepoznata kao četvrti stub održivog razvoja – uz ekonomski, socijalni i ekološki.

U Crnoj Gori, savremene metode i umjetničke prakse, koje bi mogle imati potencijal za mobilizaciju građana/ki oko društvenih pitanja i podizanja svijesti, te biti podrška demokratskim procesima i integraciji, nisu prepoznati niti dovoljno podržani od institucija sistema. U drugim zemljama, takve metode i prakse najčešće su predmet interesovanja i djelovanja nezavisne kulturne scene (tj. kulturnih aktera koji pojedinačno ili udruženo djeluju van institucija sistema), a ona je u Crnoj Gori nevidljiva i nedovoljno (ili veoma selektivno) podržana od strane države.

Naše primjedbe se, stoga, uglavnom odnose na pitanja **RAZVOJA CIVILNOG SEKTORA U KULTURI/ NEZAVISNE KULTURNE SCENE** koji u NACRTU NACIONALNOG PROGRAMA RAZVOJA KULTURE 2011-2016. nijesu ni pomenuti.

Stanje civilnog sektora u kulturi / nezavisne kulturne scene u CRNOJ GORI

Uprkos veoma slaboj javnoj podršci, nezavisna kulturna scena proizvodi značajan broj kulturnih dešavanja i trebalo bi da predstavlja uvaženijeg aktera kulturne scene u Crnoj Gori. Predstavnic/ce Crne Gore su dio regionalne platforme za kulturu - KOOPERATIVA koja se fokusira na dugoročnu saradnju civilnog sektora u kulturi na području bivše Jugoslavije. Članstvo u KOOPERATIVI omogućilo nam je uvid o veoma lošoj poziciji i stanju nezavisne scene u Crnoj Gori u odnosu na zemlje regiona.

U Crnoj Gori, za razliku od zemalja regiona, akteri nezavisne kulturne scene godinama su **nevidljivi, slabo podržani** i ostavljeni da djeluju uglavnom na temelju svog entuzijazma i volonterizma. Nezavisna kulturna scena je zapuštena i prepuštena da stihijski razvija svoje

kapacitete. S druge strane, sektor kulture, po svojoj prirodi neprofitan, ne može se razviti bez pomoći države, pa u tome ne predstavlja izuzetak ni nezavisna kulturna scena.

Za razliku od drugih oblasti društvenog razvoja, **međunarodna podrška nevladinim organizacijama u sektoru kulture je veoma ograničena** i na tom polju konkurentne su samo organizacije koje mogu dokazati da imaju finansijske i organizacione kapacitete da budu pouzdan "igrač" (kao npr. u Programu Kreativna Evropa /Creative Europe/). Male organizacije, koje su često veoma značajne za razvoj kulture na lokalnom nivou, ne mogu se razviti bez pomoći javnog sektora, tj. država u kojima djeluju, kako bi eventualno postale poželjan i spreman partner za EU konkurse. U sektoru nezavisne kulture postoji veliki potencijal u pojedincima/kama, ali bez systemske podrške njenom razvoju entuzijazam je kratkog daha i ne može obezbijediti održivost i dugoročne efekte.

O tome u kojoj je mjeri nezavisna kulturna scena nerazvijena i nedovoljno prepoznata u Crnoj Gori, govori nekoliko sljedećih činjenica:

- **NACRT Programa razvoja kulture 2016 – 2020. ne pominje niti prepoznaje nezavisnu kulturnu scenu**
Napomena: Sličan slučaj bio je i sa prethodnim Nacrtom Programa razvoja kulture 2011-16. Nakon reagovanja Exeditio (i možda još nekih NVO) tokom prethodne javne rasprave, gotovo istim argumentima kao sada, neka poglavlja koja se tiču nezavisne scene su uključena u Program, što je pohvalno. Međutim, iako je scena formalno pomenuta, nijesmo uočili da su u bilo kom obliku mjere iz prethodnog Programa implementirane;
- Od usvajanja Zakona o kulturi **nevladine organizacije u Crnoj Gori** (najvećim dijelom akteri nezavisne scene su registrovani kao NVO-i) **uskraćene su za mogućnost korišćenja javnih sredstava** koja se dodjeljuju na godišnjem konkursu Ministarstva kulture. Ovakvim tretmanom dodatno je oslabljena, ionako slabo razvijena, nezavisna kulturna scena, odnosno kulturni akteri koji djeluju van institucija sistema. Ovo je jedinstven i, nažalost, negativan primjer odnosa Ministarstva kulture prema nezavisnoj kulturnoj sceni, sa čime je upoznat i region i što svakako ne promoviše na dobar način kulturnu politiku Crne Gore;
- Kao rezultat slabe razvijenosti i zapuštenosti nezavisne scene, Crna Gora je, uz Bosnu i Hercegovinu, **jedina zemlja regiona bivše Jugoslavije u kojoj ne postoji mreža nezavisnih kulturnih aktera** koja bi trebalo da iznikne iz osnaženih kapaciteta kulturnih djelatnika. U slučaju Crne Gore, većina organizacija nezavisne scene je na ivici opstanka zbog minimalne / ili nikakve javne podrške, a samim tim se ne gradi unutrašnja snaga sektora čak ni za elementarno umrežavanje i zajedničko djelovanje.

Navodimo nekoliko činjenica o stanju nezavisne kulturne scene, prema istraživanju: "Non-institutional partakers of cultural policy in Serbia, Montenegro and Macedonia", (Cvetičanin 2009-10), koje je finansirala Evropska fondacija za kulturu /European Cultural Foundation/ - *(dio istraživanja koji se odnosi na stanje u Crnoj Gopri vam dostavljamo u attachu)*

Prema istraživanju Centra za empirijske studije Jugoistočne Evrope, intervjuisani akteri iz Crne Gore uslove za rad opisuju kao izuzetno loše. Godine 2010. u nezavisnoj kulturnoj sceni Crne Gore bilo je zaposleno 120 članova/ca organizacija (svega 5 stalno zaposlenih), a bilo je 150 volontera. Preko 75% nevladinih organizacija u oblasti kulture imalo je godišnje budžete manje od 10.000 EUR, a broj organizacija s manje od 10 članova/ca bio je veći od 80%.

Većina organizacija nema prostor ni za rad niti za realizaciju kulturnih programa. U ovom sektoru uglavnom su zaposlene žene. Ministarstvo kulture Crne Gore ne finansira nevladine organizacije kroz javne konkurse, a kroz Fond od igara na sreću programi iz oblasti “kultura i tehnička kultura” finansiraju se sa 10% sredstava (za 2013. godinu to je iznosilo ukupno 180.000 EUR za javni i nevladin sektor u oblasti kulture). Na lokalnom nivou podrška je simbolična (npr. u Opštini Kotor, 2014. godine maksimalni dodijeljeni iznos projektima bio je 2,666 EUR, od ukupno 13.334,00 EUR - ukoliko se odnosi na projekte iz oblasti kulture, to je uglavnom baština – ne i savremene društveno angažovane kulturne prakse). Samo mali broj nevladinih organizacija konkuriše za EU fondove za kulturu, zbog visokog postotka sufinansiranja (40-50%) za koje ne postoji mogućnost obezbjeđivanja javnih sredstava, a i kapaciteti organizacija su slabi.

Ključni problemi nezavisne kulturne scene u Crnoj Gori na čije rješavanje bi se trebalo fokusirati 2016-20:

[1] Postojeći institucionalni okvir u Crnoj Gori, kad se radi o nezavisnoj kulturnoj sceni (nevladinim organizacijama koje djeluju u oblasti kulture), nedovoljno podstiče i podržava razvoj ovog sektora

Nevladine organizacije u oblasti kulture skoro da nijesu prepoznate u postojećim političkim dokumentima. Državna uprava nije dovoljno upoznata s problemima i potrebama nevladinih organizacija u oblasti kulture, niti s njihovim postignućima i potencijalima da doprinesu razvoju društva. Finansijska podrška države je veoma mala (naročito za savremene kulturne prakse koje eksperimentišu) i zbog toga je nivo kapaciteta nevladinih organizacija prilično nizak. Uopšteno, postoji nedostatak povjerenja i međusobnog razumijevanja i saradnje između nevladinih organizacija i javnog sektora, koji je posljedica nepostojanja efikasne komunikacije na ravnopravnoj osnovi.

[2] Nizak nivo kapaciteta nevladinih organizacija u oblasti kulture u Crnoj Gori.

Glavni uzrok takvog stanja je nepostojanje neformalnih programa kreiranih u skladu s potrebama sektora. Nizak stepen kapaciteta nevladinih organizacija odražava se na spor razvoj kvaliteta njihovih usluga i nezadovoljavajući stepen njihovog uključivanja.

[3] Nedostatak nacionalne mreže koje okuplja nevladine organizacije u oblasti kulture u Crnoj Gori čime bi se obezbijedio okvir za zajedničko djelovanje i veće mogućnosti za regionalnu saradnju.

Iako su nevladine organizacije otvorene za lokalnu i regionalnu saradnju, one se ne sastaju često i saraduju veoma rijetko, uglavnom na kratkoročnoj osnovi, a sve to zbog nedovoljno razvijenih kapaciteta. Iz istih razloga one nijesu dovoljno aktivne (i prema tome nijesu adekvatno prepoznate) na nivou Evropske unije. Evropske organizacije i institucije su često loše obaviještene o nezavisnoj kulturnoj sceni u Crnoj Gori. To je uglavnom zbog nedostatka komunikacije i razmjene informacija između njih.

[4] Problem prostora za rad

Većina aktera nezavisne scene suočava se sa problemom nemanja adekvatnog prostora za rad. Ne postoje jasni i transparentni kriterijumi djele prostora u javnom vlasništvu.

Ostali problemi:

- **fragmentisanost** nezavisne kulturne scene (umjetnici/ce rade pojedinačno);

- nerazvijena saradnja s javnim institucijama / institucijama kulture;
- izolacija u odnosu na „ostatak“ nevladinog sektora;
- centralizacija – koncentracija u glavnom gradu i nekoliko većih gradova;
- nedovoljno razvijena regionalna saradnja;

Ciljevi razvoja nezavisne kulturne scene u Crnoj Gori 2016-20.

U skladu s prepoznatim problemima, ključni ciljevi razvoja nezavisne scene u Crnoj Gori 2016-20. su:

- [1] Unapređenje političkog okvira za jačanje nevladinih organizacija u oblasti kulture u Crnoj Gori;
- [2] Izgradnja kapaciteta nevladinih organizacija u oblasti kulture u Crnoj Gori;
- [3] Osnivanje mreže nevladinih organizacija u oblasti kulture i stvaranje boljih mogućnosti za njihovu regionalnu saradnju;
- [4] Kreiranje održivih sistemskih rješenja za obezbjeđivanje prostora za rad akterima nezavisne scene;

VAŽNA NAPOMENA:

U toku je realizacija **novog istraživanja koje se bavi stanjem unutar nezavisne kulturne scene na teritoriji Jugoistočne Evrope, a uključena je i Crna Gora**. Projekat pod nazivom “Out of the Margins – Research and Policy-Making on Independent Cultural Scenes in South-East European Societies” realizuje Centar za empirijske studije kulture Jugoistočne Evrope, uz finansijsku podršku Fonda Balkans Art & Culture.

Cilj ovog projekta je da se stekne detaljan uvid u situaciju u kojoj se nalaze nezavisne kulturne scene u Jugoistočnoj Evropi i da se na bazi rezultata istraživanja formulišu pravci djelovanja i mjere kulturne politike koji će akterima nezavisnih kulturnih scena u regionu omogućiti da se bore za izlazak iz marginalnog položaja u kome se nalaze.

Na osnovu rezultata istraživanja biće objavljena istraživačka studija; biće formulisani predlozi praktične politike koji će biti upućeni ministarstvima kulture, međunarodnim organizacijama i institucijama koje imaju uticaja na kulturnu politiku u regionu; biće napravljena baza koja uključuje više od 200 organizacija, neformalnih umjetničkih grupa i mreža iz regiona. Rezultati istraživanja trebao bi da doprinesu daljem umrežavanju aktera nezavisnih kulturnih scena na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou i povećanju niva vidljivosti nezavisnih kulturnih scena kod drugih aktera u polju kulturne produkcije i kod javnosti generalno.

TEMA 2 – IZMJENA ČL. 71 ZAKONA O KULTURI KOJIM ĆE SE NEVLADINIM ORGANIZACIJAMA OMOGUĆITI UČEŠĆE NA KONKURSIMA KOJE RASPISUJE MINISTARSTVO KULTURE CRNE GORE

U prilogu vam dostavljamo ZAHTJEV da se u Program razvoja kulture 2016–2020. uvrsti mjera izmjene čl. 71 Zakona o kulturi kojim će se nevladinim organizacijama omogućiti učešće na konkursima koje raspisuje Ministarstvo kulture Crne Gore, koji je potpisalo 122 aktera nezavisne kulturne scene iz Crne Gore uključujući nekoliko pojedinaca/političkih partija. Zahtjev je takođe potpisao i podržao tim i članovi/ce Upravnog odbora KOOPERATIVE - Regionalne platforme za kulturu za područje bivše Jugoslavije (<http://platforma-kooperativa.org>).

Osim toga, Koalicija NVO-Saradnjom do cilja dostavila je Vladi Crne Gore 14. marta 2016. godine "Inicijativu za izmjene Zakona o kulturi" koja podrazumijeva da se u Program razvoja kulture 2016–2020. uvrsti aktivnost izmjena Zakona o kulturi u dijelu koji se odnosi na finansiranje projekata na konkursu koji raspisuje Ministarstvo.

Vlada Crne Gore će uskoro usvojiti prijedlog Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nevladinim organizacijama, koje se odnose na sistem finansiranja koji će biti decentralizovan na način što će resorna ministarstva biti zadužena za proces finansiranja projekata NVO-a iz svoje oblasti, što će stvoriti obavezu za Ministarstvo kulture da, u skladu s propisanom procedurom, daje podršku projektima nevladinih organizacija.

TEMA 3 – POVEZATI PROGRAM RAZVOJA KULTURE 2016-2020. I NACIONALNU STRATEGIJU ODRŽIVOG RAZVOJA DO 2030.

Kako je upravo usvojen NACRT Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. trebalo bi harmonizovati djelove koji se odnose na kulturu sa Programom razvoja kulture. U nastavku su navedeni djelovi NACRTA Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030. koji se odnose na kulturu.

U prilogu dostavljamo AKCIONI PLAN

Iz NACRTA Nacionalne strategije održivog razvoja do 2030:

OCJENA STANJA

Kulturni razvoj

Crnogorska kultura temelji se na vrijednostima tradicije, istorije i savremenih iskustava, uz uvažavanje različitosti kulturnih izraza svojstvenih stvaralaštvu i kulturnoj baštini. Prožimanje brojnih kultura na teritoriji Crne Gore vjekovima, obezbijedilo je istorijsko utemeljenje njenoj kulturnoj raznolikosti. Stoga, valorizacija kulturnog identiteta mora biti zasnovana na spoju tradicionalnog i savremenog¹.

Iako je kultura i kulturna baština jedan od najčešće spominjanih elemenata crnogorskog identiteta, istina je da je u praksi, kultura zapostavljena kao potencijal i resurs i kao važan element kvaliteta života.

Imajući u vidu da stanje objekata, uslovi za obavljanje djelatnosti iz oblasti kulture, kao i ulaganja u programske aktivnosti, nijesu bili na zadovoljavajućem nivou, Vlada Crne Gore je donošenjem i realizacijom strateških dokumenata i ulaganjem kroz kapitalni Budžet, u jednoj mjeri poboljšala navedeno stanje ali dalje postoji dosta prostora za unaprijeđenje. Iako se, u posljednjem period, radilo na doedukaciji i edukaciji postojećeg stručnog kadra i dalje se zapaža se nedostatak stručnog kadra i primjena savremenih, inovativnih znanja.

Ministarstvo kulture je, naročito u periodu od 2012. godine, do danas, realizovalo brojne projekte, vodeći računa o ravnomjernom regionalnom ulaganju i zastupljenosti kulturnih sadržaja što je dovelo do određenih pomaka ali dalje ostaje problem prostorne, odnosno regionalne, distribucije kulturnih sadržaja koja još uvijek nije u željenoj mjeri ravnomjerna, a sve u cilju unapređenja stanja u oblasti kulture i promovisanja raznolikosti kulturne baštine Crne Gore.

Položaj umjetnika i ostalih kulturnih stvaraoca nije na zadovoljavajućem nivou. Najčešće su prepošteni sebi, bez podrške kroz na primjer ustupanje prostora za rad, promocije njihovog rada u zemlji i inostranstvu ili otkupljivanja djela. Iako postoje značajne aktivnost u segmentu krupnih, sezonskih manifestacija kao što su *KotorArt* ili *SeaDance* festival, koje dobijaju značajnu podršku od strane državnih organa, na republičkom ili lokalnom nivou, jasno je da je potrebno razvijati i mrežu manjih sadržaja, koji nemaju primarno namjenu da dopunjavaju

¹ Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015, Ministarstvo kulture Crne Gore

turističku ponudu već su namjenjeni i lokalnom stanovništvu van glave turističke sezone i koji afirmišu i neformalnu i alternativnu scenu.

Generalno, položaj **neformalnih kulturnih aktera nije na zadovoljavajućem nivou**, iako su isti ti akteri koji su u regionu i šire u svojim sredinama prepoznati kao nosioci savremenih trendova, inovativnosti, kreativnosti i otvorenosti koju kulturna u sebi mora da ima. Prema dostupnim podacima vidi se trend smanjenja broja predstava i posjetilaca. Dostupni podaci iz Monstata pokazuju trend smanjenja kako predstava tako i broja posjetilaca amaterskih pozorišta.

Institucije nadležne za kulturu, posebno na lokalnom nivou, nedovoljno su razvijene, sa malim kapacitetima da mogu biti istinski nosioci lokalnih kulturnih politika i veza između savremenih trendova u oblasti kulture i lokalne zajednice.

Stanje objekata kulture takodje nije na zadovoljavajućem nivou. Mnogi objekti su u lošem fizičkom stanju, zastarjele opreme i instalacije, nedovoljno adaptirani za potrebe savremenih kulturnih sadržaja, ili za čuvanje dragocjene arhivske i muzejske građe. Kultura mora u sebi da nosi principe otvorenog društva, tolerancije, inovativnosti, naprednosti i multukulturalnosti. Iako ima pozitivnih pomak kada je u pitanju vidljivost i količina kulturnih aktivnosti marginalnih i manjinskih grupacija, i dalje ta vrsta subkulture je suviše skrajnuta i ne predstavlja osnovni diskurs savremene kulturne ponude u Crnoj Gori.

Integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i pejzažom

Crna Gora, koju karakteriše izuzetna raznovrsnost **predjela** na malom prostoru kao i raznovrsnost kultura izmijenjanih na njenom tlu od praistorije do danas, ima veoma bogatu i raznovrsnu kulturnu baštinu. Teritorijalno relativno mali, kulturni prostor Crne Gore formiran je kroz istoriju pod uticajem mediteranskih, srednjeevropskih, istočnoevropskih i orijentalnih civilizacija i kultura. Raznovrsnost u arhitekturi nepokretnih kulturnih dobara, kao i bogatstvo muzejskih, arhivskih i bibliotečkih fondova, materijalni su dokaz o specifičnom kulturološkom miljeu Crne Gore.

Svojim bogatstvom, raznovršnošću, istorijskom zastupljenošću i očuvanošću, pokretna i nepokretna kulturna baština na teritoriji Crne Gore predstavlja neiskorišćen potencijal za razvoj. Još uvijek ona se tretira kao teret i izdatak za budžetska sredstva umjesto razumijevanja značaja njega uloga u savremenom društvu i njene valorizuje na pravi način. Takav pristup, nažalost, reflektuje se u svim elementima sistema zaštite i upravljanja kulturnim dobrima.

Cijeneci stanje u oblasti zaštite i očuvanja kulturne baštine, Ministarstvo kulture je od 2010. godine, sprovelo zakonodavne i institucionalne reforme. Takođe, prvi put su zakonom uređeni: zaštita nematerijalne kulturne baštine, kulturnog pejzaža, integralna zaštita, kao vid zaštite kulturnih dobara u planskim dokumentima i drugi savremeni mehanizmi zaštite, u cilju održivog korišćenja kulturnih dobara.

Kulturna dobra², kao valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa, štite se u skladu sa nacionalnim zakonom i međunarodnim propisima. Crna Gora od 1961. godine, ima Registar kulturnih dobara, u koji je do 2015. godine, upisano 1.900 kulturnih dobara³.

² "Kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je, utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja", Zakon o zaštiti kulturnih dobara (2010).

³ Upisanih u skladu sa Zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 2015. godine

U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, realizovan je proces revalorizacije kulturnih dobara. Vlada Crne Gore je, na prijedlog Ministarstva kulture, Zaključkom broj 08-1978/4 od 04.09.2014. godine, usvojila, Izvještaj o implementaciji projekta, Revalorizacija kulturnih dobara Crne Gore, kojim je obuhvaćeno 1.900 kulturnih dobara (pokretna i nepokretna). S aspekta **ljudskih resursa**, 2011. godine, prije zakonodavne i institucionalne reforme ukupan broj zaposlenih u institucijama zaštite nepokretne kulturne baštine bio je 94⁴. Institucionalna transformacija desila se 2011. godine⁵. Preliminarno se procjenjivalo da je u novoformiranim institucijama potrebno imati 188 zaposlenih, do čega u Upravi za zaštitu kulturnih dobara 90, a u Centru za konzervaciju i arheologiju Crne Gore 98 zaposlenih. U prvoj fazu implementacije treba imati 114 zaposlenih. Ove procjene se mogu smatati budućim okvirom rasta zaposlenosti u oblasti kulturnog nasljeđa i unapređenja kako kvantiteta tako i kvaliteta ljudskih resursa u ovoj oblasti. Međutim, očigledno je da postoji veliki **problem sa ljudskim resursima** u ovoj oblasti obzirom da trenutno u ovim institucijama ima samo 80 zaposlenih⁶.

Tabela 3-2: Ključni nalazi analize pokretača, pritisaka, stanja i uticaja korišćenja i upravljanja društvenim resursima

DRUŠTVEN I RESURSI	UZROCI/ POKRETAČI	PRITISCI	STANJE	UTICAJI
Kultura	<ul style="list-style-type: none"> Nedovoljno izdvanjanja finansijskih sredstava za potrebe kulture, posebno na lokalnom nivou i za neformalne kuturne aktivnosti; Loši kapaciteti za prikupljanje van budžetskih sredstava; Zanemarivanje potreba mladih i starih i njihovih kulturnih potreba, kao i potreba drugih manjinskih grupa; Neprofitabilnost kulturnih djelatnosti. 	<ul style="list-style-type: none"> Teška finansijski situacija; Politizacija sektora kulture. 	<ul style="list-style-type: none"> Smanjena kulturna aktivnost društva; Prevelika centralizacija fondova; Loši prostorni uslovi institucija kulture; Loše upravljanje u sektoru kulture; Nepostojanje javnih, ažurnih baza podataka o formalnim i neformalnim kultunim akterima; 	<ul style="list-style-type: none"> Degradacija vrijednosti u crnogorskom društvu; Smanjenje kvaliteta života; Smanjenje kulturne raznolikosti; Smanjenje ponude sadržaja važnih za duhovni razvoj društva i njegovih vrijednosti;

⁴ U Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture na Cetinju (58 zaposlenih), Regionalnom zavodu u Kotoru (21) i Centru za arheološka istraživanja (15).

⁵ U skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara iz 2010. godine, te na snovu Elaborata o opravdanosti transformacije institucija kulturne baštine (eng. cultural heritage institution)

⁶ U Upravi za zaštitu kulturnih dobara 25, a u Centru za konzervaciju i arheologiju Crne Gore 55 zaposlenih.

Kulturna baština

- Nedovoljno stručnih kapaciteta u nadležnim institucijama;
 - Nedovoljna integrisanost principa zaštite u prostorno planskim dokumentima
 - Nepostojanje ažurne baze podataka spomeničkog nasljeđa
 - Nedovršeno sistematsko mapiranje i nedovoljna dostupnost stručnih podloga o stanju i uslovima zaštite kulturnih dobara
 - Neefikasan sistem upravljanja i zaštite kulturnih dobara, nedovoljni kapaciteti.
- Pretjerana urbanizacija
 - Nastavak propadanja i devastacije spomeničkog nasljeđa;
 - Nelegana trgovina pokretnom baštinom.
- Veadekvatan odnos vlasnika/državna pokretne i nepokretne kulturne baštine;
 - Nestajanje starih zanata
 - Nestajanje tradicionalnih običaja i manifestacija.
- Ugroženost kulturnih vrijednosti kulturne baštine;
 - Smanjenje kvaliteta turističke ponude;
 - Narušavanje autentičnosti, integriteta i stepena očuvanosti kulturnih dobara;
 - Gubitak osnovnih funkcija kulturnih dobara;
 - Gubitak dobiti koju može da generiše pravilno i stručno korišćenje.

KLJUČNI NEODRŽIVI TRENDOSI

Razvoj kulture i očuvanje kulturne raznovrsnosti

Kultura predstavlja važan segment održivog razvoja, često se spominje i kao njego četvrti stub (pilar), i kao neizostavan segment uspješnog i čovjekomjernog razvoja. Bogatstvo kulturnih slojeva i, prije svega, multikulturalnost, duboko su usađeni u crnogorski identitet. Zato je važno i dalje razvijati kulturu kao temeljnu vrijednost srećnog i razvijenog društva kakvom težimo.

- Izdvajanje finansijskih sredstava za potrebe kulture, posebno na lokalnom nivou i za neformalne kulturne aktivnosti nije dovoljno i potrebno je da bude ravnomjerno raspoređeno;
- Nedovoljni kapaciteti državnih institucija koje sprovode kulturnu politiku, kao i drugih formalnih i neformalnih kulturnih aktera, za prikupljanje vanbudžetskih sredstava kao što su evropski fondovi, saradnja sa biznisom, putem razvoja kulturnih industrija i slično;
- Nepoklanjanje dovoljne pažnje potrebama mladih i starih i njihovih kulturnih potreba, kao i potrebama drugih manjinskih i marginalnih grupa.
- Loše stanje prostora namijenjenih za kulturne sadržaje, nizak nivo infrastrukturne opremljenosti i neophodne savremene opreme.
- Publika nije dovoljno edukovana što dovodi do toga da i sama publika kao i kulturni akteri gube jer ponuda koja se kreira i tražnja koja postoji rezultiraju nižim kvalitetom. To se u budućnosti mora promijeniti. Neophodno je da javna administracija preuzme brigu o edukaciji i širenju broja publike koja konzumira kulturu.

Integralna zaštita i upravljanje kulturnom baštinom i zaštićenim predjelom

Kulturna baština i zaštićeni predio predstavljaju veoma važan resurs za održivi razvoj, i nikako se ne smiju posmatrati kao smetnja ili teret ekonomskom razvoju. Još uvijek, bogato nasljeđe nije na pravi način valorizovano niti zaštićeno. Više je razloga za takvo stanje ali najznačajniji su:

- Veliki pritisci nastali brzo i neodrživom urbanizacijom, posebno primorskog regiona, kao i nedovoljno jake institucije, nedovoljno finansijskih i stručnih kapaciteta, slab inspekcijski nadzor, doveli su do veoma lošeg stanja u kojem se spomeničko nasljeđe nalazi danas.
- Institucije zaštite nijesu dovoljno stručno i brojčano osposobljene da se efikasno bave zaštitom i upravljanjem kulturnom baštinom. To je takođe pokazatelj da kulturna baština i kultura nijesu prepoznati kao pokretači održivog razvoja. Otklon od kakvog pristupa mora se omogućiti. Postojeći sistem zaštite prije svega se odnosi na kulturna dobra a nepohodno je da zakonski okvir obuhvati i kulturnu baštinu.
- Nepokretno nasljeđe je izloženo nebrizi i fizičkoj devastaciji i nedovoljno je pokriveno stručnim istraživanjima i pratećom dokumentacionom bazom. S druge strane evidentirano je ugrožavanje pokretne baštine pojavama nelegalne trgovine, a nije na zadovoljavajući način ni evidentirana.
- Veliki problem u praksi predstavlja i problem neintegriranja kulturnih dobara na pravi način u izradu prostorno planske dokumentacije. Umjesto da kulturna dobra i vrijednosti predjela predstavljaju osovine oko kojih se grade potencijali i vrijednosti

prostora ona nerijetko postaju smetnja i često se izrada dodatnih studija smatra faktorom usporavanja procesa planiranja.

- Nepostojanje jedinstvene baze podataka spomeničkog nasljeđa koja bi se ažurirala redovno i bila dostupna javnosti.
- Nije završeno sistematsko mapiranje, a evidentna je i nedovoljna dostupnost stručnih podloga o stanju i uslovima zaštite kulturnih dobara.
- Sistem upravljanja i zaštite nije ni blizu dovoljno efikasan koliko je potrebno da bude da bi se zaštitila bogata kulturna baština.

STRATEŠKI CILJEVI I MJERE

Kultura kao temeljna vrijednost duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja

Kultura predstavlja temeljnu vrijednost svakog društva i nepohodno je da se njen razvoj zasniva na: slobodi stvaralaštva i poštovanju prava na kulturu; opredijeljenosti države i lokalne samouprave da podstiču i pomažu razvoj kulturno-umjetničkog stvaralaštva i da obezbjeđuju zaštitu i očuvanje kulturne baštine; ravnopravnom očuvanju svih kulturnih identiteta i poštovanju kulturne različitosti; izgradnji i unapređivanju sistema kulture, u skladu s međunarodnim standardima, a naročito standardima Evropske unije; uspostavljanju efikasnog, racionalnog i kreativnog upravljanja u kulturi; transparentnom djelovanju u kulturi; poštovanju i zaštiti autorskog i srodnih prava; demokratizaciji kulturne politike; decentralizaciji organizovanja i finansiranja kulture⁷.

Nacionalni program razvoja kulture prepoznaje da finansiranje kulture podrazumijeva podršku jednom prilično raznovrsnom i heterogenom društvenom sektoru, od najvažnijih državnih ustanova kulture, do privatnih inicijativa i pojedinaca. Istovremeno, to ukazuje i na izuzetan značaj ove oblasti, koja nije samo pokazatelj duhovnog razvoja zajednice, već i specifičan potencijal ekonomskog napretka, pa u tom kontekstu treba utvrditi potrebe s aspekta vođenja konzistentne finansijske politike koja će povećati kompetitivnost sektora i njegovu samoodrživost⁸. Veoma je pohvalan trend povećanja broja posjetilaca u skoro svim formalnim institucijama kulture, ali je očigledna i potreba da količina i kvalitet sadržaja i kulturne ponude prate te pozitivne trendove.

Za poboljšanje ekonomskog statusa kulture mora se izbjeći njena isključiva zavisnost od sredstava opredijeljenih u budžetu na državnom nivou i u lokalnim samouprava. Za produkciju kulturnih proizvoda i projekata moraju se naći i druge mogućnosti finansiranja.⁹ Kulturna industrija podrazumijeva izdavaštvo, muzičku, kinematografsku i audio-vizuelnu produkciju i multimedije, umjetničke zanate i dizajn, koji nijesu striktno sektori industrije, ali su po upravljanju i organizaciji slični. Ova oblast je proširena i kreativnim industrijama, uključivanjem arhitekture i drugih kategorija umjetnosti: vizuelne, scenske umjetnosti i drugo. Iako ekonomija i kultura teže zajedničkom cilju, osvajanju što većeg broja potrošača, u praksi često nailaze na prepreke koje otežavaju međusobne relacije.

Za jačanje sektora kulture neophodno je snaženje institucija kulture tako da posjeduju specifična znanja i dovoljne ljudske kapacitete, poznaju savremene trendove i imaju uslove za kvalitetan rad. Potrebno je institucije opremiti savremenom opremom, kako za čuvanje,

⁷ Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015, Ministarstvo kulture Crne Gore

⁸ Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015, Ministarstvo kulture Crne Gore

⁹ Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015, Ministarstvo kulture Crne Gore

izlaganje, kreiranje ili prezentovanje kulturnih sadržaja. Kulturni sadržaji moraju biti dostupni svima i odvijati se kroz ravnomjernu regionalnu distribuciju, tako da se regionalni dispariteti smanje bilo da je u pitanju disparitet ruralno-urbano, centar-periferija, sjever-jug. Status formalnih i neformalnih kulturnih aktera mora biti poboljšan, kako kroz bolji socijalni status, tako kroz kreiranje tržišta za njihovo stvaralaštvo. Isto tako nepofitabilnom kulturnom stvaralaštvu mora se omogućiti povoljan okvir za razvoj. Poštovanje autorskih prava mora biti omogućeno u potpunosti. Kulturnu ponudu treba vezati i sa ekonomskim aktivnostima kao što je turizam ili razvoj kulturnih industrija na način da specifičnosti crnogorske kulture, njene vrijednosti, autentični izraz, postanu prepoznatljivi proizvod ili dodatna vrijednost drugim proizvodima i uslugama. Upravljanje u kulturi je nedovoljno razvijen segment unutar kulturnih institucija i neophodno je razvijati aktivnosti i sve vrste kapaciteta za stvaranje modernog, efikasnog i održivog sistema upravljanja u kulturi. Moraju se obezbijediti uslovi za rad tako da se svi sektori kulture - kinematografija, kulturno umjetničko stvaralaštvo, izdavačka djelatnost, muzičko-dramska i scenska djelatnost, zatim sektor likovne umjetnosti, muzejsko-arhivska djelatnosti i sl. razvijaju na savremenim osnovama, uz optimalne uslove za rad i na visokom stručnom nivou. Kroz programe urbane regeneracije treba kreirati nove prostore, zone u kojima se stvaraju slobodni umjetnički sadržaji i koji svojim postojanjem kreiraju nove, kvalitetne urbane prostore, podižući kvalitet samih prostora u kojima nastaju. Neophodno je da se prepoznaju specifične potrebe za kulturnim sadržajima i izražavanjem marginalnih i manjinskih grupa i obezbjede uslovi za njihov nastajanje, promociju, distribuciju i širenje vrijednosti i stavova koje zastupaju.

Veoma je važno da se permanentno vrši **edukacija publike** kako postojeće tako i one koja tek treba da se formira, krećući od najranijeg uzrasta, ali ne zanemarujući ni najstarije slojeve društva, akcentujući značaj postizanje kvaliteta kulturnih sadržaja.

Shodno navedenom NSOR do 2030. godine prepoznaje neophodnost ostvarivanja strateškog cilja „Unaprijediti značaj kulture kao temeljne vrijednost duhovnog, društvenog i ekonomskog razvoja koja znatno unapređuje kvalitet života građana/ki“ realizacijom sljedećih mjera:

- Jačati kapacitet institucija kulture na svim nivoima i uspostaviti održivi sistem finansiranja
- Uspostaviti moderan i efikasan sistem kreiranja i prezentovanja kulture, unaprijediti status umjetnika i stvaraoca u društvu, širiti i edukovati publiku
- Jačati neformalne, amaterske, alterantivne, savremene kulturne prakse, kao i kulturne industrije u Crnoj Gori
- Podsticati kulturne raznolikosti kroz osnaživanje i aktivno učešće ranjivih grupa kao što su mladi, stari, žene, LGBTI osobe, osobe sa invaliditetom, i dr. i manjinskih grupa

Sprovođenjem navedenih mjera i unapređenjem statusa kulture, Crna Gora doprinosi ostvarivanju globalnih ciljeva 4, 8 i 11 održivog razvoja.

Efikasan i savremen sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela

Ministarstvo kulture Crne Gore kroz Nacionalni program razvoja kulture od 2011-2015. godine definiše da „kulturna baština predstavlja osnov nacionalnog identiteta i njen razvoj mora biti zasnovan na potpunom poznavanju njenih istorijskih, kulturnih i drugih vrijednosti, poznavanju prijetnji i opasnosti, mogućnosti koje pruža status kulturne baštine, kao i poznavanju resursa koje ona posjeduje“. Društveni interes utemeljen na očuvanju istorijskih vrijednosti i tradicije često je potisnut individualnim potrebama i subjektivnim procjenama za lijepo i korisno. Neadekvatno korišćenje i prezentacija kulturne baštine može nanijeti

nepopravljive štete vrijednostima kulturnog identiteta države. Principi očuvanja i zaštite kulturnih vrijednosti, često su suprotstavljeni ekonomskom razvoju, zbog čega je neophodno naći efikasne mehanizme, koji će spriječiti promjene koje mogu nanijeti trajnu štetu kulturnoj baštini.¹⁰

Da bi se značaj kulturne baštine sačuvao, prije svega, nepohodno je da se znatno osnaži sistem zaštite i upravljanja što zahtijeva modernizaciju i efikasniji rad nadležnih institucija, jačanje njihovih kapaciteta i opremljenosti, te kvalitetniju integraciju zakonodavnog okvira u oblasti kulture s propisima kojim se uređuju oblasti s kojim se kultura dodiruje. Takođe, kulturna baština se mora posmatrati u najširem smislu, od pokretne i nepokretnih kulturnih dobara, do materijalne i nematerijalne baštine i zaštite predjela. Kulturna baština nije zatečena starina već resurs oko kojeg je potrebno graditi kvalitetan održivi razvoj.

Sistem zaštite kulturne baštine neophodno je unaprijediti. Trenutno ne uspijeva da se izbori s problemima i izazovima u kojima se nalaze kulturna dobra i baština u cjelini. Sveobuhvatan pristup podrazumjeva unaprjeđenje zakonskog i institucionalnog sistema, usklađivanje svih zakonskih rješenja koja se odnose na baštinu, razvijanje integralnih pristupa kroz medjusektorsko povezivanje, uvođenje baštine u druge relevantne sektorske studije, kao i jačanje postojećih i osnivanje novih institucija koje će znatno ojačati cjelokupni sistem. Ministarstvo kulture i državne institucije koje se bave očuvanjem, prezentacijom i vrednovanjem kulturne baštine na svim nivoima, moraju biti aktivno uključeni u razvojne i sve druge projekte koji podrazumijevaju promjene na kulturnim dobrima i njihovoj zaštićenoj okolini. Kulturna baština treba da dobije adekvatan tretman uređenim i modernizovanim pravnim i institucionalnim okvirom, kao i postizanjem ravnoteže između javnih i privatnih interesa. Za podizanje svijesti građana o značaju kulturne baštine i mogućnostima za valorizaciju, od važnosti su kvalitetan obrazovni sistem i aktivno učešće medija. U tom smislu, jačanje kadrovskih kapaciteta i savremenih programaa jedna je od primarnih obaveza države. Međunarodni standardi nalažu da se posebna pažnja posveti digitalizaciji kulturne baštine i zaštiti kulturnih dobara, radi lakše dostupnosti, pravilnog tretmana i prezentacije.

Nepohodno je značajno unaprijediti zaštitu predjela, od prepoznavanja i sprovođenja tipologizacije predjela, do evidencije, uspostavljanja zaštite i kvalitetnog upravljanja. U tom kontekstu definisane su i mjere za zaštitu predjela u kontekstu njihovog značaja za očuvanje prirode i biodiverzitetu (vidjeti strateški cilj 4.1 u Akcionom planu). Pored predjela, nepohodno je, što prije, početi sa sistemskom zaštitom objekata XX vijeka i socijalističkog perioda, zatim ruralne arhitekture, industrijskih objekata i sl.

Od ključne važnosti je da se stvore uslovi za permanentno prikupljanje podataka, uspostavljanje baza podataka, sprovođenje istraživanja na naučnim i stručnim osnovama, kao i unapređivanje konzervacije i restauracije primjenom najboljih međunarodnih metoda i prakse.

Posebno treba obratiti pažnju na lokalitete koji se nalaze na UNESCO-voj listi Svjetske baštine i to na način da se očuvaju vrijednosti zbog kojih su uvršteni na tu listu, ali i da se u velikoj mjeri iskoriste benefiti tog statusa, prije svega kroz valorizaciju putem turizma.

Napredak u ostvarivanju navedenih potreba treba omogućiti kroz ostvarivanje strateškog cilja NSOR do 2030. godine „**Uspostaviti efikasan i savremeni sistem integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulturne baštine i predjela**” realizacijom sljedećih prioritarnih mjera:

¹⁰ Nacionalni program razvoja kulture 2011-2015, Ministarstvo kulture Crne Gore

- Unaprijediti sistem zaštite kulturne baštine na svim nivoima
- Unaprijediti stanje kulturne baštine na svim nivoima
- Unaprijediti održivo korišćenje i upravljanje kulturnom baštinom

Unapređenjem sistema integralne zaštite, upravljanja i održivog korišćenja kulture baštine i predjela Crna Gora doprinosi ostvarivanju ciljeva 4, 8 i 11 održivog razvoja.